

Veel Eesti Vabariigi ajaloo periodiseerimisest. Pilk Läänemerelt

Kaido Jaanson

Tahtmata üldsegi Ago Pajuriga vaielda, ja-gaksin mõtteid, mis tekkisid tema artiklit lugedes.¹

Lennart Meri on kunagi võrrelnud periodiseerimist elusa looma tükeldamisega. Kindlasti on see nii. Võiks ka lisada, et periodiseerida tähendab otsida, avastada ja registreerida mineviku kulgemist, et mitte öelda arengut.² Kommenteerides Pajurit, vaatlen Eesti ajalugu käsitletaval perioodil veidi kõrvalt, rahvusvaheliste suhete seisukohast, täpsemalt – Läänemere regiooni rahvusvaheliste suhete taustal.

Pajuri esitatud kahest võimalusest arvestada omariikluse algust kas juulist 1914 või novembrist 1918 on mulle kindlasti südamelähedasem teha seda Esimese maailmasõja puhkemisest. Lisaks Pajuri poolt toodud põhjustele, mis tema jaoks kokkuvõttes sellise alguse küll välistavad, viitaksin ka mingile Eesti-poolsele momendile, millest oli juttu minu eelmises Tunas ilmunud artiklis.³ Ent soovi (või soovimatuse) korral võib ka mitte üle pingutada.

Kindlasti ei loeks ma aga omariikluse kujunemise alguseks novembrit 1918. Rahvusvaheliste suhete poolt vaadatuna on omariikluse loomise aastad (nimetus, millega ma olen kindlasti nõus) dünaamiline periood, mille, nagu selliste perioodide puhul tavaline, võib liigendada enamateks etappideks kui kaks, et seda dünaamikat paremini väljendada. Mina olen seda seni jaotanud vähemalt neljaks. Esimene – Iseseisvuse tekkimine, teine – Saksa okupatsioon, kolmas – Vabadussõda (mida muidugi võib omakorda veelgi ala-periodiseerida, sest sõda ise algas ju

veidi hiljem ja jagunes ka välispoliitiliselt mingiteks ajalõikudeks) ning neljas – Tunnustamine. (Algustäht on kõigil suur rõhutamiseks, et kõigil juhtudel on tegu küllalt konkreetsete või selgepiiriliste ajalooliste nähtuste ehk sündmustega, mitte üksnes sisu kirjeldusega. Võib muidugi ka teisiti.)

Neist esimesel perioodil, enne novembrit 1918, täpsemalt juba enne 24. veebruari 1918 algasid esimesed kontaktid lätlaste ja leedulastega, mis esialgu polnud küll veel rahvusvahelised, ning kodumaal sõnastati meie Skandinaavia-orientatsioon (Jaan Tõnisson). See etapp on Eesti välispoliitika kujunemises omaette ajalõik, kuid jaguneb rahvusvaheliselt võttes kaheks (kuni veebruar 1918 ja edasi).

Novembris 1918 algas seega Eesti välispoliitika kujunemise teine etapp. Esimene – Välisdelegatsiooni ajajärk – oli kestnud septembrist 1917 kuni novembrini 1918. Selle esimese etapita oleks Eesti Vabariigi tegevuse alustamine novembris nagu *deus ex machina*. Selleks ajaks oli juba palju korda saadetud, seda nii välispoliitiliselt kui ka rahvusvaheliselt. Muide, ka Lääne-Euroopa ja Saksamaa jaoks, Venemaast rääkimata, oli sõda hakanud kulgema lõpu suunas juba varem.

Rahvusvaheliste sündmuste dünaamikat jätkub ka edaspidiseks. Välispoliitiliselt võiks Vabadussõda jaotada näiteks: november 1918 kuni jaanuar 1919 ja jaanuar kuni detsember 1919. Neist esimesel perioodil otsiti meeleehtlikult välisabi, teisel perioodil enam mitte nii väga meeleehtlikult – tänu sõjalisele edule aasta algul olid jalad juba põhjas. Mis puutub omariikluse ehk iseseisvuse kujunemise lõppdaatumisse, siis minul pikka arutlemist vaja ei läheks – selleks on küll sama kuu, mis Pajuril, aga mõni nädal hiljem – 26. jaanuar, mil Eesti iseseisvust tunnustasid Lääne-Euroopa tähtsaimad riigid. Üldiselt ei ripuks ma aga nii jäigalt kuupäevade küljes (saades samas küll aru, et tabelite tegemisel ja meeldejätmisel on nad hädavajalikud): ajalugu ei koosne mitte niivõrd sündmustest kui võrd protsessidest, ja protsessid on enamasti ikka pikemad kui üks päev. Päev on sümbol. Kestis ju tunnustamisprotsessi vähemalt 28. juulini 1922, mil Eestit tunnustasid lõppeks ka Ühendriigid.

Nõustudes täielikult Pajuri põhjendus-tega terminite 'Esimene vabariik' ja 'Teine

¹ A. Pajur. Eesti Vabariigi (1918–1940) ajaloo periodiseerimisest. – Tuna 2003, nr. 4, lk. 139–143.

² Vt. K. Jaanson. Küsimärk Venemaa. – Akadeemia 2001, nr. 11, lk. 2275.

³ K. Jaanson. Eestlane Aleksander Kesküla ja Berliin: avang (september 1914 – mai 1915). – Tuna 2004, nr. 1, lk. 12–38.

vabariik' puhul, lisaksin siiski, et neist ei maksa siiski nii kramplikult ja väga rigoristlikult kinni pidada, vaid neid tuleks käsitleda pigem ajakirjanduslikult ehk näitlikena, suhtuda neisse kui võimalusse – detailidesse süvenemata – rõhutada ja meenutada erinevust aegade vahel enne ja pärast märtsi 1934. Ka Prantsuse viie ja Soome kahe vabariigi jaotus pole nii üldine ega jääk. Pealegi võivad nad kõigile ajaloolastele ka mitte sobida, nagu mäletan ajast, mil olin veel ka ise ajaloolane, ja sedasama jaotust kohvilauas sai arutatud. Siis küll ilmselt segas nende nimetuste omaksvõtmist ka mõningate isikute tollane tava tituleerida ENSV-d kolmandaks vabariigiks. Ise olen oma kursuses “Eesti rahvusvaheline seisund ja välispoliitika” jaotust “Esimene ja Teine vabariik” kasutanud alati iseloomustamiseks sõdadevahelise Eesti sisepoliitilist tausta, ENSV-d kunagi mingiks kolmandaks pidamata, nagu tudengid võivad tunnustada.

Jagades täielikult Pajuri arvamust omariikluse lõpu kohta, näen ma omariikluse toimimise aastaid sisemiselt dünaamilisemana, samas, nagu temagi, üritamata neid veel ära ristida. Nii välispoliitiliselt kui ka rahvusvaheliselt tõstaksin esile aastad 1921–1925, ajalõigu, mille ma praktiliselt veelgi poolitaksin. Jõudsin sellise jaotuse juurde, uurides Eesti suhteid Skandinaavia riikidega, seega Läänemere regiooni sisemiselt, ja 1988. aastal oli mul rõõm kogeda, et minust sõltumata oli sama tulemuseni jõutud ka teisel pool Läänemerd.⁴ Rootsi–Eesti suhete kui Läänemere väikeriikide mingi telgjoone seisukohalt vaadatuna on murdepunktiks sügis 1923, mil järsult tõusis Rootsi majandushuvi Eesti suhtes,⁵ järsult muidugi tollaste, mitte praeguste mallide järgi.

Keerukam lugu on järgmise ajalõiguga. Aasta 1925 oli pöördeline mitmes suhtes, isegi kui piirduda üksnes Läänemerd ümbritseva regiooniga. Lõppes Balti Liidu moodustamise aktiivne periood, stabiliseerus Skandinaavia riikide majandushuvi Läänemere idakalda, täpsemalt Eesti, Läti ja Leedu suhtes. Samas ei

tähendanud see veel koostööpüüdluste lakka. 12. septembril 1925 kirjutas Soome vastne president Lauri Relander oma päevikusse, et tema välispoliitika eesmärk on hoburauapoliitika: Leedu, Läti, Eesti, Soome, Rootsi, Norra ja Taani kompleksi tugevdamine.⁶ Aastad kuni 1929-ndani pakuvad näitlikku ennustavat pilti, millest paistab välja, kuidas võinuksid kulgeda rahvusvahelised suhted Läänemere ääres, kui puudunuks suurriikide surve ja agressioonihoht.⁷ Kindlasti on murdepunkt ka 1929. aasta, seda muidugi üleilmses plaanis. Pole võimatu, et selline hetk on võimalik välja pakkuda ka Läänemere kontekstis (millalgi sel ajal loobub Relander hoburaua meenutamisest), mida mina praegu siiski ei riskiks teha. Perioodi lõpuga on lihtsam – see on 30. jaanuar 1933, mil Saksamaal tuli võimule Hitler ja natside poliitika, mis seisnes Eesti iseseisvuse eitamises (ükskõik missugused ka polnud ühel või teisel ajaloomomendil selle poliitika taktikalised väljendused), omandas ametliku kesta.

Edasine aeg jaguneb taas kahte. Üks kuni Inglise–Saksa mereväälepinguni 18. juunil 1935 ja teine – Inglise–Saksa mereväälepingust kuni Teise maailmasõjani, täpsemalt MRP-ni (23. august 1939). Esimesel etapil oli Eestile omane selgelt Saksa-vaenulik hoiak, mida soodustas seegi, et NSDAP hääle kandja, mida toimetas Alfred Rosenberg, suhtus Balti riikide iseseisvusesse eitavalt. Ses mõttes on õige iseloomustada Eesti välispoliitikat aastail 1933–1934 kui Vene (Nõukogude)–Prantsuse-orientatsiooni.⁸ Olukord hakkas muutuma pärast Inglise–Saksa mereväekokkuleppe sõlmimist, mis näitas, et Suurbritannia eemaldub Läänemerelt. Olukorra teisenemist ja Eesti–Saksa lähenemist soodustas ka situatsioon Venemaal. Peipsi taga alanud tapatalgute erilise lainega võrreldes oli Saksamaa siiski palju selgem ja avatum. Eriti Eesti sõjaväe juhtkonnal tekkis Saksamaaga koostöö, mida soodustas ka Moskva samaaegne üsna jõuline surve tihendada suhteid just temaga.⁹ Eesti iseseisvuse eitamine võimaldas aga

⁴ K. Kangeris. Die schwedische Baltikumpolitik 1918–1925. Ein Überblick. – Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 3 (1988), lk. 187–207.

⁵ K. Jaanson. Kodanliku Eesti ja Skandinaaviamaade suhted aastail 1917–1925. Dissertatsioon ajalookandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks (käsikirja). Tartu, 1975, lk. 135–185.

⁶ L. Relander. Presidentin päiväkirja I. Weilin&Göös, Helsinki, 1967, lk. 81.

⁷ K. Jaanson. The Baltic Sea Region in International Relations of the Twentieth Century: The Seminal Nature of the Interwar Period. – Journal of Baltic Studies, XXX/3 (Fall 2001), lk. 267–288.

⁸ E. Medijainen. Orientatsiooniotsingutest Eesti välispoliitikas. – Akadeemia 1996, nr. 3, lk. 471.

⁹ M. Ilmjärvi. The Baltic States Military and Their Foreign and Defence Policies 1933–1938. – Acta Historica Tallinnensia 2003, 7, lk. 70–125.

Hitleril kerge südamega sõlmida MRP.

Ajajärgu lõpp läks tegelikult jällegi dünaamiliseks. Avalikult algas see Eesti jaoks *Anschluss*-iga märtsis 1938 – Euroopa kaardilt kadus taas üks väikeriik. Seni oli neid XX sajandil üksnes juurde tekkinud. Omaette perioodi moodustas järgmine aasta, s.o. kuni märtsini 1939, mil Saksa agressioon rullus üle Kesk-Euroopa. 1939. aasta märtsi teisel poolel jõudis see juba Läänemere äärde. Omaette tähis on muidugi ka 9. aprill 1940, mil Saksamaa vallutas Taani ja alustas Norra alistamist, ka Läänemere ümber läks “tuliseks” – siin lõppes “kummaline sõda” varem kui läänerindel ning ühtlasi sai Läänemeri “lukku pandud” – seda Moskva jaoks. Selle luku taga võis too juba rahuolikult omapäi talitada. Baltikumi saatus võis Skandinaaviaga seotud olla ka sedapidi. Sama aasta lõpuks oli aga Euroopas üheksa riiki, väikest ja suurt, oma iseseisvuse kaotanud, kes lühemaks, kes pikemaks ajaks.

Lähtudes Balti riikide omavahelistest suhetest (Balti Liit 1934) või Eesti suhetest tollaste suurriikidega, nagu Suurbritannia jne., võiks muidugi välja pakkuda teistsuguseidki periodiseeringuid ehk täpsemalt – seda periodiseeringut veelgi detailiseerida, kuid see poleks enam käesoleva artikli aine.

Rahvusvahelised suhted Läänemere ääres Esimesest maailmasõjast Teise maailmasõjani

1917–1921 Iseseisvuse kujunemine

12.04.(29.03)1917– 24.02.1918	Iseseisvuse tekkimine
25.02.1918–11.11.1918	Saksa okupatsioon
11.11.1918–02.02.1920	Vabadussõda
02.02.1920–26.01.1921	Tunnustamine

1921–1939 Omariikluse toimimise aastad

1921–1925	Balti Liidu loomise katsed
1921 – sügis 1923 ?	
sügis 1923 – sügis 1925 ?	
1925–1933?	
1925–1929	Hoburauapoliitika (?)
1929–1933?	
1933–18.06.1935?	
18.06.1935–23.08.1939 ?	
11.03.1938–22.03.1939 ?	
23.03–23.08.1939 ?	

1939–... Omariikluse kaotamise aastad

23.08.1939(28.09.1939)– 16.06.1940	Baaside aasta
09.04.1940	

Kaido Jaanson

(1940)

Lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo erialal (1965), ajalookandidaat (1975), TÜ ajalooosakonna õppejõud 1972–1995, politoloogia osakonna juhataja ja professor 1995–2000, rahvusvaheliste suhete erakorraline dotsent alates 2001. Peamine uurimisvaldkond: rahvusvahelised suhted Läänemere regioonis.